

آرمان‌خواهی سعدی در قلمرو حکومت

تألیف

عبدالرسول چمن‌خواه

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی شیراز
و عضو هیأت علمی پژوهشی دانشگاه شیراز

بنیاد فارس‌شناسی
انتشارات نوید شیراز

سر شناسنامه: چمن‌خواه، عبدالرسول، ۱۳۴۰-
 عنوان و نام پدیدآورنده: آرمان‌خواهی سعدی در قلمرو حکومت / عبدالرسول چمن‌خواه
 مشخصات نشر: شیراز: نوید: بنیاد فارس‌شناسی، ۱۳۸۹.
 مشخصات ظاهری: ۱۶۶ ص.
 شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۵۸-۸۵۹-۵
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 موضوع: سعدی، مصلح‌بن عبدالله، ۱۶۹۱ق. - نظریه درباره کشورداری
 موضوع: سعدی، مصلح‌بن عبدالله، ۱۶۹۱ق. - نظریه‌های سیاسی و اجتماعی
 موضوع: سعدی، مصلح‌بن عبدالله، ۱۶۹۱ق. - نقد و تفسیر
 موضوع: کشورداری در ادبیات
 شناسه افزوده: بنیاد فارس‌شناسی
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۹ ۵چ ۵/ک ۵۲۱۷ PIR
 رده‌بندی دیویی: ۸۱۳/۳۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۰۰۵۴۳۵

بنیاد فارس‌شناسی

شیراز، خیابان لطفعلی‌خان زند، جنب نارنجستان قوام، تلفن: ۲۲۲۰۲۹۷ (۰۷۱۱)، صندوق پستی ۷۱۳۴۵-۱۳۱۵

آرمان‌خواهی سعدی در قلمرو حکومت

تألیف: عبدالرسول چمن‌خواه

صفحه‌آرایی: محبوبه جدی □ طرح جلد: سعید شریعتی

لبنوگرافی و چاپ: واصف □ تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

چاپ اول: ۱۳۸۹ □ حق چاپ محفوظ

ناشر: انتشارات نوید شیراز

با همکاری بنیاد فارس‌شناسی

دفتر شیراز - تلفن ۶۲-۲۲۲۲۶۶۶۱-۲۲۲۲۶۶۷۶-۰۷۱۱ □ ص.پ.: ۷۱۳۴۵/۶۶۶

دفتر تهران - تلفن ۵۹۴۵-۸۸۹۰۵۹۴۵-۸۸۹۲۱۵۲۲-۰۲۱

پست الکترونیکی: navid_publication@yahoo.com

وب سایت: www.navidshiraz-pub.com

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۵۸-۸۵۹-۵ ISBN: 978-964-358-859-5

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۳	پیش‌گفتار
۱۷	مقدمه: مروری گذرا بر آثار پیشینیان در حکمت عملی و سیاست مدن
۱۸	بعقوب کندی
۱۸	ابوالعباس سرخسی
۱۸	ابوزید بلخی
۱۹	ابوالحسن علی ابن طبری
۱۹	محمد بن زکریای رازی
۱۹	ابونصر فارابی
۲۰	ابوالحسن عامری نیشابوری
۲۲	عبدالله بن مقفع
۲۳	ابوعثمان عمرو بن جاحظ
۲۴	ابوالحسن ماوردی
۲۴	ابوعلی سینا
۲۵	ابوعلی مسکویه
۲۵	خواجه نصیرالدین طوسی
۲۸	اخوان‌الصفاء
۲۹	شهاب‌الدین سهروردی
۳۰	شمس‌الدین محمد شهرزوری
۳۰	صدرالمآلهین شیرازی

۳۲	ملاحسن فیض کاشانی.....
۳۲	شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن بن علی طوسی.....
۳۳	ابوالقاسم جعفر بن الحسن (محقق حلی).....
۳۴	علی بن الحسن بن عبدالعالی (محقق کرکی).....
۳۵	زین‌الدین بن نورالدین علی بن احمد عاملی (شاهد ثانی).....
۳۶	احمد بن محمد اردبیلی (مقدس اردبیلی).....
۳۷	محمد باقر سبزواری.....
۳۷	محمد باقر مجلسی.....
۳۸	آیت‌الله میرزا محمد حسین نائینی.....
۳۸	شیخ محمد اصفهانی.....
۳۹	شیخ انصاری.....
۳۹	فقهای مخالف و موافق مشروطیت.....
۴۰	آیت‌الله بروجردی.....
۴۰	آیت‌الله روح‌الله الموسوی‌الخمنی.....
۴۲	کیکاووس بن اسکندر بن قابوس بن وشمگیر زیاری.....
۴۳	خواجه نظام‌الملک طوسی.....
۴۴	امام محمد غزالی.....
۴۶	ابو عمر احمد بن محمد اندلسی (ابن عبد ربّه).....
۴۶	منتجب‌الدین بدیع علی بن احمد الکاتب اتابک جوینی.....
۴۷	احمد بن عمر علی نظامی سمرقندی.....
۴۸	ابوالمعالی نصرالله بن محمد عبدالمجید منشی شیرازی.....
۴۸	سعدالدین وراوینی.....
۴۹	محمد غازی ملطیوی.....
۴۹	حکیم ابوالقاسم فردوسی.....
۵۱	حکیم نظامی گنجوی.....
۵۲	عبید زاکانی.....
۵۳	شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی.....
۵۹	فصل اول: منزلت حکومت از منظر سعدی.....
۶۰	- سلطانی و درویشی با هم منافات ندارد.....

۶۱	- ویژگی‌ها و صفات حاکم از نظر سعدی.....
۶۱	- اطاعت از خدا.....
۶۲	- یاد خدا را در دل داشتن و به اصلاح جامعه اندیشیدن.....
۶۳	- تسلیم تقدیر الهی بودن.....
۶۳	- پرهیزگاری را پیشه خود ساختن.....
۶۳	- بخشایش گناهکاران.....
۶۴	- فانی دانستن دنیا.....
۶۵	- خوارداشت ملک و جاه.....
۶۶	- تعقل و تدبیر دو شرط اساسی حکمرانی.....
۶۶	- سعادت را در گرو خدمت به مردم دانستن.....
۶۷	- مقام درویشی (عرفان) را بالاتر از مناصب ظاهری دانستن.....
۶۸	- جوانمرد، خوش خلق و بخشنده بودن.....
۶۹	- منزلت بزرگان و اندیشمندان را پاس داشتن.....
۶۹	- صبر، تواضع و فروتنی.....
۷۰	- غرور و تکبر را از سر انداختن.....
۷۱	- مبارزه با هواهای نفسانی.....
۷۲	- قناعت و پرهیز از تجملات.....
۷۲	- عمران و آبادانی.....
۷۳	- پی‌نوشت‌ها.....
۸۳	فصل دوم: مردم سالاری دینی.....
۸۳	- مجموعه نگری.....
۸۳	- قدرت اجرایی حاکم ناشی از قدرت و مقبولیت مردم است.....
۸۴	- قدرت مردم را نباید نادیده انگاشت.....
۸۴	- قدرت مردم پشتوانه حکومت است.....
۸۴	- در شناخت دوست و دشمن.....
۸۴	- دوستان یکدل.....
۸۵	- بیم داشتن از آنها که می‌ترسند.....
۸۵	- لطف و کرم با دشمن و تساهل با دوستان.....
۸۶	- وظیفه اصلی حکومت تعالی مردم در تمام زمینه‌هاست.....
۸۶	- فقر زدایی؛ رفع هر گونه محرومیت و ایجاد آسایش و امنیت.....
۸۸	- توجه به ضعیفان و زیردستان.....

- ظلم و تعدی، موجب نارضایتی مردم و عدول از عدالت موجب سقوط ۸۸
دولت‌هاست.....
- رعایت حقوق مردم و توجه به محرومین موجب تقویت حکومت است..... ۸۹
- ظلم و ستم بر مردم موجب خرابی و تباهی کشور است..... ۹۱
- فقر، نتیجه نارضایتی مردم از حاکم است..... ۹۱
- ظلم حاکم بر مردم موجب زوال نظام حکومتی خواهد شد..... ۹۱
- نارضایتی مردم، عامل اصلی فروپاشی دولت‌هاست..... ۹۲
- پی‌نوشت‌ها..... ۹۳

فصل سوم: رعایت عدالت و ظلم ستیزی..... ۹۹

- عدالت‌خواهی..... ۹۹
- مدارا کردن با مردم و رعایت حال آنان..... ۱۰۰
- رحمت بر ضعیفان جامعه..... ۱۰۰
- چگونگی دفع شر و جلب خیر..... ۱۰۱
- استجابت دعای حاکم بستگی به بخشایش وی دارد..... ۱۰۱
- مبارزه با هرگونه فساد..... ۱۰۲
- صادر کردن احکام بر اساس اوامر الهی..... ۱۰۲
- رسیدگی سریع به دادخواهی مردم..... ۱۰۳
- بررسی و مقابله اصولی با شایعه پراکنان و ناراضیان..... ۱۰۴
- در مبارزه با فساد، فرصت را مغتنم دانستن..... ۱۰۴
- از بین بردن مردم آزار..... ۱۰۴
- مبارزه با مستکبران..... ۱۰۵
- نادیده انگاشتن تربیت ناهلان..... ۱۰۵
- بی‌توجهی به آموزش فرومایگان..... ۱۰۶
- میدان ندادن به دون‌صفهان..... ۱۰۶
- توجه به حال اسیران و زندانیان..... ۱۰۷
- نوازش یتیمان و سرپرستی آنان..... ۱۰۷
- حفظ حقوق میراث‌خواران بالاخص یتیمان..... ۱۰۸
- فراهم نمودن وسایل رفاه و آسایش بازرگانان، مسافران و میهمانان..... ۱۰۸
- نکوداشت علما و هنرمندان..... ۱۰۹
- پی‌نوشت‌ها..... ۱۱۰

۱۱۷	فصل چهارم: خصوصیات کارگزاران و وزیران.....
۱۱۷	- شایسته سالاری اساس و قوام حکومت است.....
۱۱۸	- سعادت جامعه در گرو وزیران دیندار و داناست.....
۱۱۹	- خداترسی و دانایی لازمه هر گونه تصدی است.....
۱۲۰	- علم، تعقل و تجربه سه شرط اساسی برای کارگزاری.....
۱۲۱	- حمایت از کارگزاران و ارج نهادن به خدمات آنان.....
۱۲۱	- نوازش کارگزاران فرمانبر.....
۱۲۲	- نظارت بر رفتار جاسوسان و مخبران، تضمین کننده امنیت داخلی است.....
۱۲۲	- اسرار مملکتی باید در اختیار امانتداران خدا ترس داد.....
۱۲۲	- اسرار حکومتی که فاش شود دیگر سر و راز بشمار نخواهد آمد.....
۱۲۳	- رعایت حال کسانی که از مقام خود معزول شدند.....
۱۲۴	- نبود امنیت اجتماعی نتیجه ظلم کارگزاران است.....
۱۲۵	- پی نوشت ها.....
۱۳۱	فصل پنجم: آئین جنگ و صلح.....
۱۳۱	- تعدی و تجاوز نمون به ملل دیگر.....
۱۳۱	- رفتار مناسب با سپاهیان و نظامیان.....
۱۳۲	- لزوم بخشش به سپاهیان.....
۱۳۲	- دل دشمن آئینه عیب نماست.....
۱۳۳	- مدارا با دشمن قبل از هر گونه حمله گری وی.....
۱۳۴	- حفظ حرمت و آبروی دشمن هنگام ستیز.....
۱۳۴	- قدرت سپاهیان از همت معنوی و دعای ضعیفان است.....
۱۳۴	- نگماشتن لشکریان عاصی و نافرمانبردار.....
۱۳۵	- آرایش نظامی و طریق نبرد.....
۱۳۶	- قدردانی و سپاس از لشکریان جانباز و افزودن منزلت آنان.....
۱۳۷	- استفاده از جنگاوران دلاور و کار آزموده در جنگ.....
۱۳۷	- کشتن فراریان از جنگ.....
۱۳۸	- تعطیل نمودن مجالس بزم هنگام رزم.....
۱۳۸	- هراس نداشتن در جنگ با دشمن.....
۱۳۸	- روش جنگ با دو دشمن در یک زمان.....
۱۳۹	- پرهیز از جنگ و همراه نمودن فرماندهان دشمن با خود قبل از هر گونه درگیری.....
۱۳۹	- رحم نکردن بر عجز دشمن و فریب وی را نخوردن.....

- ۱۴۰ - آزرده خاطر نکردن دشمن پس از پیروزی بر وی
- ۱۴۰ - مراقبت از اطرافیان و خویشان پس از پیروزی
- ۱۴۱ - توجه به مردم سرزمین‌های فتح شده
- ۱۴۲ - پی‌نوشت‌ها
- ۱۴۹ - فهرست منابع و مأخذ
- ۱۶۳ - پیش‌گفتار انگلیسی

به نام خدا

بنی آدم اعضای یکدیگرند
که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
دگر عضوها را نماند قرار

بوستان و گلستان، میراث ادبی سرزمین ماست و ادبیات فارسی مرهون این دو اثر جاودانه است و عجیب نیست اگر هنوز پس از هفتصد سال سخن شیخ اجل از طراوت و تازگی برخوردار است و همه روزه مردمان فارسی زبان در محاورات خود از نکته‌ها، اشعار، حکایات و ضرب‌المثل‌های این شاعر بلند آوازه بهره می‌گیرند. سعدی، شاعر، حکیم و فرزانه‌ای جهان‌دیده و سرد و گرم چشیده است که تجربه‌ها و اندوخته‌های گران‌قیمت خویش را با زبانی پاکیزه، ساده، زیبا و عمیق در اختیار خواص و عوام می‌گذارد و به گونه‌ای وعظ می‌کند و پند و اندرز می‌دهد که گویی خردمندی از نسل امروز لب به سخن گشوده است؛ زیرا مضامین انسانی او کهنه نمی‌شود و اندیشه‌های نابش همواره چراغی روشن، فرا روی پویندگان راه سعادت و رستگاری و طریق عشق و دوستی است. نکته اینجاست که در نوشته‌های او، هر کسی و با هر صنفی مطلبی درخور و شایسته پیدا کرده و اندرز می‌گیرد. و در این میان حکمت عملی و سیاست مدن نیز جایگاهی خاص در آثار سعدی دارد که در آن حکمرانان را در طریق مراودت با مردم و کشورداری با نکته‌های نفز و فصیح، نصیحتی شایسته می‌نماید.

کتاب «آرمان‌خواهی سعدی در قلمرو حکومت» نگاهی از این منظر به کلام و اندیشه صدرالمتکلمین دارد. کلام و اندیشه‌ای که هرگز نمی‌توان تأثیر بسزا و گسترده آن را به زبان و ذهن جامعه منکر شد. جا دارد از مؤلف کتاب، آقای عبدالرسول چمن‌خواه عضو محترم هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی شیراز که با ژرف‌اندیشی در آرمان سعدی، آن را به رشته تحریر در آورده‌اند، سپاس‌گزاری کرده و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال درخواست نمایم. هم‌چنین از خوانندگان این اثر ارزشمند خواستاریم که بنیاد فارس‌شناسی را در راه معرفی داشته‌های فاخر این خطه، یاور و راهنما باشند.

علی اکبر صفی‌پور
مدیر بنیاد فارس‌شناسی

پیش گفتار

یکی رسم بد مانند از او جاودان
یکی نام نیکو ببرد از جهان
چو خواهی که نامت بود جاودان
مکن نام نیک بزرگان نهان
(سعدی شیرازی)

منشأ عشق و علاقه وافر حقیر به شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی - علیه‌الرحمه - بر می‌گردد به گذشته‌های بسیار دور یعنی زمانی که هنوز کودکی بیش نبودم و راهی مدرسه‌ای نشده بودم. در دامن مردی از تبار بزرگان، عیاران، فرزندگان و دلدادگان پرورش یافتم. هم او که گفتارش مشحون از اشعار سعدی و حافظ بود و فراخور زمان و مکان در گوش جانم زمزمه می‌کرد. در دامن اهل علم تربیت شده و با اشعار بزرگان شعر و ادب فارسی خصوصاً سعدی راه به کوی گمنامی و نیکنامی برده بود. پایبندی‌اش به نصایح سعدی واقعیت داشت، اما سواد کتبی نداشت. نخستین درسش را به خاطر دارم که این‌گونه تعلیم کرد:

نابرده رنج گنج میسر نمی‌شود مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد

حقیقتاً خود پرورش یافته رنج و سختی بود و با مشقت، گذران زندگی کرده سرد و گرم روزگار را بسیار چشیده بود. فرزندان بسیار داشت؛ کار را عار نمی‌پنداشت و همیشه در کار بود.

گویی کار، تفریح او بود. جوانمرد بود و بخشنده؛ یتیم‌نواز بود و مهربان، چرا که گرد و غبار یتیمی را از دوران کودکی بر چهره خود مشاهده کرده بود. مال و اموالش گویی متعلق به او نبودند. همه آنها مال دیگران بود. در خانه‌اش همیشه باز و سفره‌اش همیشه راز بود. هیچ سانلی را بی جواب نمی گذاشت. آن گاه که صدای حزینش را می شنیدی که چگونه غزل‌های سعدی را می خواند نفس در سینه‌ات حبس می شد و مو بر بدنت راست. درد عشقی کشیده بود که مپرس. سخت کوش بود. متعصب نبود. واقع گرا بود و در همه احوال راست کار. آزاد مرد بود و قدر آزادی را می دانست. در مکتب عشق درس خوانده بود و آن چه را هم که درس می داد همه عشق بود و آزادی و راستی.

اهالی خیابان زند او را به نیکی یاد می کردند چرا که همه نمک پرورده او بودند و او با سر سودائیش در غم و شادی آنها شریک می شد و از شراب معرفتی که نصیبت گشته بود به همه باده خواران؛ از تحصیل کرده گرفته تا مردم عادی؛ می پیمانید. کارش همه تعلیم بود و آموزش؛ مشتریان خود را نیز از اهل و عیال خود بشمار می آورد و بدانان عشق می ورزید و آنها نیز متقابلاً برای وی احترام خاصی قائل بودند و به چشم یک پیر و راهنما بدو می نگریستند. آنگاه که از او مدد می خواستند؛ او با اشتیاق فراوان به سوی آنها می شافت و یاری شان می کرد. محل کسب و کار را جایی مقدس و صاحب دکان را مهمان حقیقی و حبیب خدا می دانست از این رو در مغازه اش هیچ گاه لب به غذا نبرد. نمازگزار بود و ماه صیام را روزه می داشت و حرمت اهل بیت (س) را پاس. هر هفته در خانه اش روضه خوانی داشت و ایام محرم به یاد امام حسین (ع) و یاران باوفایش عزادار می شد. خدمت به دیگران شعارش بود. شمعی بود که نمک پروردگانش چون پروانه به گرد او می چرخیدند. بسیاری را به سامان کرده بود. حرفش حرف بود و طریقتش داروی درد. نمی دانم سعدی با او چه کرده بود که در هر سخنش ذکر جمیل سعدی بود و اشعار جانبخش لسان الغیب.

آخر الامر هم این شیدایی و مشتاقی موجب شد تا مشمول نظر عنایت اهل بیت عصمت و طهارت (س) شود و خداوند مزد رنج‌هایی را که در زندگی کشیده و نیکی‌هایی که کرده بود داد. همچون بشر حافی و فضیل عیاض وی را به سوی خود دعوت کرد. او ندای الم بیان للذین

آمَنُوا أَن تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ حَقَّ رَأْيِهِ بِغُشٍّ جَانِ شَنِيد. پیمانۀ وجودش از شراب آلتست پر گردید؛ طرحی نو در انداخت و لبیک گویان راهی خانه خدا شد. آزادگی اش او را از اسارت تن آزاد نمود. از توبه نشینان در می‌کده شد. بلای عشق را به جان خرید؛ اما می‌دانست که:

راهی است راه عشق که هیچش کناره نیست آنجا جز آن که جان بپارند چاره نیست
به حلاوت زهر خورد و به ارادت درد کشید. ناگهان در عین ناباوری شمع پرفروغش به خاموشی گرائید و جان خود را بر آستان جانان نهاد. پس از رحلت جانگدازش، حقایق دیگری از فضایل و شخصیت والای وی آشکار گردید که تا آن زمان بر همگان پوشیده مانده بود. او زنده است زیرا:

هرگز نمیرد آن که دلش زنده شد به عشق ثبت است بر جریده عالم دوام ما
این اثر را به روح پرفتوح پدر بزرگم مرحوم حاج حبیب چمن‌خواه اهدا می‌کنم، باشد که شمع‌ای از حقّی که او بر گردن بنده دارد ادا شود. روانش شاد.